

Elvedin Nezirović

SANDRO

■ Laguna ■

Copyright © 2024, Elvedin Nezirović
Copyright © ovog izdanja 2024, Laguna

Čuvaj se kletve čovjeka čuruk u jedno oko i onoga sa zečijom usnom.

Narodna poslovice

*Nisam Bog. Zašto me smatraš Bogom? Ne, ne.
Ja sam otac kojeg još od djetinjstva nemaš
I zbog koga si patio što ga nemaš. Ja sam taj.*

Homer, *Odiseja*

... romani su kao snovi ili kao košmari koji se nikada ne završavaju, samo se preoblikuju u nove košmare ili snove...

Javier Cercas, *Kralj senki*

Tako historija funkcioniše: sve počinje davno i daleko, armije stupaju, zapaljeni gradovi prže nebo, djeca postaju siročad; sve završava u mom tijelu, sa mnom koji o tome pišem.

Aleksandar Hemon, *Nije ovo tvoje*

„Kad bi barem smrt u ratno doba bila potpuno izvjesna“, pomislila je gorko, „čekanje ne bi bilo tako bolno.“

Paul Bowles, *Vrijeme prijateljstva*

Sadržaj

PRVI DIO

Spratovnost šuma	15
1. Miris umaka	20
<i>Krugovi</i>	
<i>Zid</i>	
<i>Bubamara</i>	
<i>Tita mi, evo me plačem</i>	
<i>Proročanstvo</i>	
<i>Raspad</i>	
<i>Srbin</i>	
<i>Miris umaka</i>	
Muharem i Sandro	32
Proza o Svjetlani, <i>prvi dio</i>	35
2. Štapovi za ribolov	41
<i>Tihi despot</i>	
<i>Nevjernik</i>	
<i>Štapovi za ribolov</i>	
<i>Fotografije</i>	

<i>Susret</i>	
<i>Život i književnost</i>	
Svađa	51
Proza o Svjetlani, <i>drugi dio</i>	58
3. Dvije smrti	66
I	
<i>Tragedija</i>	
<i>Zgužvana košulja</i>	
<i>Iščekli život</i>	
<i>Opel Ascona</i>	
<i>Prazno, tupo i bezvrijedno</i>	
II	
<i>I psi idu u raj</i>	
<i>Crni kačket</i>	
<i>Pukotine</i>	
<i>Indira Ghandi</i>	
<i>Strah od pasa</i>	
Amidža Mića	80
Proza o Svjetlani, <i>treći dio</i>	87
4. Trideset dvije godine i osam mjeseci	92
<i>Spaljivanje mrtvih</i>	
<i>Crvena boja grada</i>	
<i>Mike Galloway</i>	
<i>Ugašeni televizori</i>	
<i>Caffe Emina</i>	
<i>Razvod</i>	
<i>Lizanda Cruseiro</i>	
<i>Park</i>	
Balijska	105
Cervignano del Friuli	111

5. Prsti Crvene Sonje	127
<i>Puritanka</i>	
<i>Troja</i>	
<i>Biti musliman</i>	
<i>Zvijer</i>	
<i>Ninin plan</i>	
<i>Posljednja laž</i>	
<i>Chiara Angelica</i>	
<i>Nešto što pokušavamo zaboraviti</i>	
<i>Život je ništa</i>	
<i>Dva usamljena jezera</i>	
<i>Očajni ljudi</i>	
Ljuba Tetovaža	142
Proza o Svjetlani, četvrti dio.	151
6. Ludi Dražen i češka bereta	158
<i>Luđaci i političari</i>	
<i>Nevjerna</i>	
<i>Duh dida Duje</i>	
<i>Nevolje sa ženama</i>	
<i>Murió la Verdad</i>	
<i>Voz smrti</i>	
<i>Bereta</i>	
<i>Priviđenja</i>	
<i>Sjećam se, ne sjećam se</i>	
Proza o Svjetlani, peti dio	167
Ružno pače	177

DRUGI DIO

Mrtvi su samo mrtvi.	201
Samo se hrabri dokopaju slave	216
7. Bregovi kao bijeli slonovi.	236

<i>Fortifikacije</i>	
<i>Izdaja</i>	
<i>Pod Bijelim brijegom</i>	
<i>Bijeli čaršafi</i>	
<i>Prazni grobovi</i>	
<i>Videoteka Rock</i>	
<i>Ratni drugovi</i>	
<i>Preživjeti rat</i>	
Tamo i ovdje	260
8. Sve što je potrebno da preživim	278
I	
<i>Jugo, Jugo, rodna grudo</i>	
<i>Suprotne strane</i>	
<i>U Banjaluci</i>	
<i>Umrijeti u ljubavi</i>	
<i>Pitanje Boga</i>	
<i>Poljupci za Bobu</i>	
<i>Ptice</i>	
<i>Promocija</i>	
<i>Za dobra stara vremena</i>	
<i>Štela</i>	
II	
<i>Rumene breskve i oljuštena zelena ograda</i>	
<i>Riadova priča</i>	
<i>Montažer klima-uređaja</i>	
<i>Sve što mi treba da preživim</i>	
Zahvale	307
O piscu	309

Logori se ničim ne izdižu od količine zla koja je uobičajena u svakom ratu, pa i ovom. Logor je zatvor i sam po sebi nije ratni zločin – osuđeni ratni zločinac Slobodan Praljak, zapovjednik Hrvatskog vijeća obrane, u intervjuu agenciji STINA, 21. 1. 1999. godine

PRVI DIO

Spratovnost šuma

Intenzitet svjetlosti najveći je u spratu drveća gdje egzistiraju takozvane svjetloljubive vrste, objašnjavala je nastavnica Željka, vukući svoju kraću, lijevu nogu po učionici. Svojim staračkim pjegama i zelenom bojom očiju podsjećala ga je na nenu Salihu, što je bio jedini razlog da na časovima biologije najčešće ne izbjegava obavezu da učestvuje u nastavi.

Najslabiji intenzitet svjetlosti je u prizemnom spratu, zaključila je, ali nevoljko, kao da je svjesna da će ubrzo zaboraviti sve ono o čemu je tog dana pričala, dok je s vlažnošću upravo obrnuto, manja je u spratu drveća, a veća u prizemnom spratu.

Pogledao je prema redu do vrata, tamo gdje je sjedila djevojčica u koju je bio zaljubljen, i u njemu je, još živo, zatrepirilo sjećanje na minulo proljeće kada su posjetili Tjentište. U jednome trenutku, dok im je nastavnik istorije držao čas na grobu Save Kovačevića, uspio je da se probije između drugova koji su ga s pažnjom slušali i stane u prvi red, odmah do nje.

Upravo ovdje, na ovome mjestu, draga djeco, odigrala se jedna od najvećih bitaka u cjelokupnoj istoriji naše

narodnooslobodilačke borbe, deklamovao je drug Vasko svojim masivnim, žovijalnim glasom, pogleda ponosno usmjerenog ka herojskoj prošlosti naših naroda i narodnosti, ali njega je bilo baš briga i za narodnooslobodilačku borbu i za Savu Kovačevića. Posmatrao je njene male, šiljate grudi, njena stisnuta usta, vlasi njene kose na orošenim sljepoočnicama. Obuzeo ga je miris njenoga znoja, slatkast i sasvim nepoznat, kao da je s drugoga svijeta.

A onda je ona, čak i prije nego što je nastavnik vidio njenu podignutu ruku, sasvim drsko i bez imalo sustezanja ispalila, Druže nastavnice, Sarić mi puše u vrat, na što je cijeli razred prasnuo u smijeh. Da, poslužila se baš tim izrazom, Sarić mi *puše u vrat*, i bez obzira na to koliko su ga njene riječi zaboljele, sada ih se sjećao s nekom čežnjom od koje mu je treperila utroba.

Dobro, šta bi to bila spratovnost šuma, pitala je druga-rica Željka, glasom žene koja je već u penziji i svi su odmah pogledali u Ivanu – visoku, mršavu odlikašicu, s aknama koje su prekrivale najveći dio njenog lica – ali ona je samo nezainteresirano vrtila dugmad na svojoj roznoj vesti. Na iznenađenje svih, Sergej je digao ruku i u redu do prozora neko se odmah nasmijao, sasvim prigušeno, škripavo, kao da štимуje instrument za predstojeći nastup.

Da to nije ovo ko kod Sarića, drugarice nastavnice, spratovnost očiju?

Svi su se smijali.

* * *

Uhvatio je sebe u očekivanju da nešto uradi, da uzvрати, da se usprotivi, ali se samo bespomoćno smijao s ostatkom razreda. Čak i kada bi mu prišivali razna imena – Štokavac, Lampaš,

Kiklop, Kinez, Ćoro (iako je imao savršen vid i nikada nije nosio naočale) – on se smijao a da ni sam nije znao zašto je od svih mogućih reakcija u takvim situacijama smijeh bio njemu najprirodnija. Pogledao je prema redu do vrata.

Zbog nečega na njenom licu, zbog načina na koji su joj zasjale oči, ili zbog sitnih, jedva uočljivih pokreta kojima je željela naglasiti zanimanje za Sergejevu neslanu šalu, osjetio je da ono ugodno treperenje u stomaku nepovratno nestaje. To kako se u njoj odjednom znala pojaviti neka druga, nepoznata osoba, u koju nikada ne bi mogao biti zaljubljen, predstavljalo mu je nerješivu zagonetku i bacalo ga u duboki očaj.

Jednom strogom, odsječnom kretnjom nastavnica je visoko podigla ruku i smijeh je odmah počeo da jenjava. U zadnjim klupama su nastavili da se hihoću još neko vrijeme, ali sve tiše i svako za sebe. Uhvatio je nastavnčin pogled, topao, blagonaklon, ali i pomalo sumnjičav, kao da nije shvatala zašto pristaje da učestvuje u svem tom cirkusu.

Potom je ustala i napravila nekoliko hromih koraka kroz razred, dok je pod pritiskom njenoga gojaznog tijela škripao drveni patos. Govorila je nešto o drugarstvu, o uvažavanju drugih, o tome da fizički nedostaci nikada ne smiju biti predmetom našeg ismijavanja, i prolazeći pored zadnje klupe u srednjem redu, spustila dlan na njegovo tjeme. U to vrijeme imao je kratku, prilično divlju kosu i mnoge Salihine prijateljice koje je sretao u kući kao da su imale istu potrebu: skoro redovno bi zavlačile svoje male, smežurane prste nakićene najneobičnijim prstenjem u izdžikljali gustiš na njegovoj glavi. Njihova nepodnošljiva mekoća i fizička nelagoda, koju je osjećao kao kretanje stotina mrava od glave prema nogama, spadale su u najintenzivnije doživljaje njegovog djetinjstva.

Ne smeta meni, drugarice, znam ja da se Sergej šali, rekao je crveneći se i opet se nasmijao, iako je malo nedostajalo

da brizne u plač. Nešto se u njemu pomjerilo kada je osjetio njen dodir, kao da se negdje unutra zatvorio neki krug, i on je, zapravo, umirao od želje da to učini, ali je, isto tako, htio da tom iskušenju odoli, ako već može da odoli. Nastavnica ga je zbunjeno pogledala, kao da je to bilo posljednje što je očekivala da bi mogao reći. Onda je nakratko okrenula glavu prema Sergeju i duboko udahnuvši, stala ispred table. Iz nekog razloga, podsjetila ga je na tužnu kerušu iz pjesme koju su učili na času srpskohrvatskog.

Prije nego što je ponovo počela da priča o šumskom ekosistemu, o tome šta je biotop, a šta biocenoza, o kruženju materije i energije, nekoliko dugih sekundi pogledom je prelazila preko njihovih lica i njemu se učinilo kao da u sebi preslušava ono što im želi reći. Možda je htjela izvući neku sliku iz svoga sjećanja, pomislio je, ili im možda pokušati objasniti koliko je truda potrebno uložiti u svaki korak kako se čovjek ne bi sapleo o vlastito stopalo.

Na kraju, ipak, nije rekla ništa od toga.

88. Opština Mostar nalazi se na jugozapadu Bosne i Hercegovine, a prema popisu stanovništva iz 1991. godine brojala je približno 126.628 stanovnika. Prema popisu iz 1991., približno 34,6% stanovnika opštine (43.856 osoba) izjasnili su se kao Muslimani, približno 33,9% (43.037 osoba) izjasnili su se kao Hrvati, 18,8% (23.846 osoba) izjasnili su se kao Srbi, a 12,3% (15.889 osoba) kao Jugosloveni ili „ostali“. Grad Mostar je historijski glavni i najveći grad u tom dijelu Bosne i Hercegovine, zvanom Hercegovina. Godine 1991., u gradu Mostaru živjelo je približno 34,2% Muslimana, 28,7% Hrvata, 18,6% Srba i 18,5% Jugoslovena ili „ostalih“.

89. U proglasu o osnivanju Herceg-Bosne od 18. novembra 1991., opština Mostar je navedena kao njen dio. Unatoč činjenici da je u gradu Mostaru živjelo samo oko 29% Hrvata, organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a proglasile su Mostar glavnim gradom Herceg-Bosne.

- Iz izmijenjene optužnice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu, u slučaju šestorice zvaničnika Hrvatske Republike Herceg-Bosne, poznatijem kao „Prlić i ostali“, broj predmeta Predmet br. IT-04-74-PT

1

Miris umaka

Krugovi

Početkom oktobra 2021. najzad sam, nakon dosta razmišljanja, udovoljio sve opsesivnijoj ideji koja mi se javila sredinom ljeta i odvezao se u zapadni dio grada, na Aveniju, kako bih obnovio uspomene na godine kada smo Sandro i ja tu živjeli, a možda i pokušao da što god od toga zapišem. Po vedrom jesenjem danu, dok je u bašti male kafane u stražnjem dvorištu moje bivše zgrade nekolicina gostiju uživala u miholjskom ljetu, a talasi vjetra povremeno strujali između olinjalih fasada i tu i tamo s mladica okolnih stabala trgali požutjele listove, ja sam se, u pratnji jednoga psa, koji je bio toliko bijedan da je u meni oživio uspomene na Donu, našu nekadašnju kerušu, poput kakve utvare iz prošlosti skoro dva sata vucarao uličicama oko gradske tržnice. Uronjen u sjećanja i zaokupljen mislima što su ispisivale krugove oko tog za mene veoma važnog mjesta, učinilo mi se, u nekoliko navrata, da vidim prijatelje iz djetinjstva i rane mladosti, koji su se, rastjerani olujom rata, prije tridesetak godina zauvijek raspršili na sve strane svijeta.

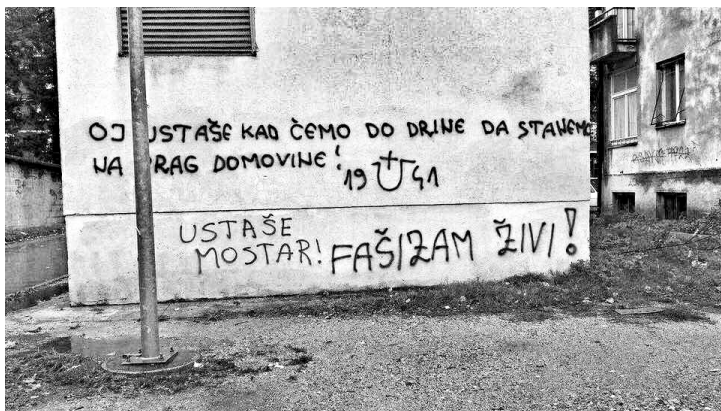
Sergej, Kapa, Crvena Sonja, Miki, Tomo, Sandro...

Zid

Moje prvo sjećanje na Sandra je iz dvorišta zgrade u kojoj je nekada živio: žgoljavi dječak u bijeloj majici kratkih rukava udara fudbalom o fasadu trafostanice. Nogavice na sivoj trenirci su mu podvrnute tako da do izražaja dolaze njegove bijele, zaprašene patike na lijepljenje, one iste koje je te godine nosio na časovima fizičkog vaspitanja i u kojima je mogao pimplati loptu podjednako vješto s obje noge, ponekad i po nekoliko minuta bez prestanka.

Zbog svoje sićušne građe i pogotovo zbog iznimno rijetke i neobične deformacije očnoga kapka – mnogo godina poslije otkrit će mi da se radi o Marcus Gunn jaw-winking sindromu, poremećaju koji ima svaki desetmilijoni čovjek na planeti – izgledao mi je tada kao neko ko zaslužuje moje sažaljenje. Pa ipak, taj je zaigrani dječak u mom sjećanju s vremenom poprimio izraz neke mirne, istinske veličine koji se upisao u njegovo lice u onim godinama rata i ranog poraća kada je shvatio neke istine o ljudima i ljudskim odnosima kakve bi mu još dugo ili možda zauvijek ostale neotkrivene da ih je proživio u miru.

Skoro tri i po decenije poslije prošao sam ispred Sandrove bivše zgrade i sjetio se svog prvog poslijeratnog dolaska na Aveniju, kada sam pomislio da me se taj zid, koji se svojim ljuštenjem bio gotovo približio nečemu ljudskom, sjeća i da mi o mojim prijateljima, čije su mi ratne sudbine tada još bile nepoznate, pokušava reći nešto što ne znam. Sjetio sam se i fašističkih parola, koje su nekoliko godina kasnije prekrile njegovu sivu, svježe prefarbanu površinu, zbog čega sam, u stanju straha i suhih usta, kao da sam danima boravio u pustinji, pobjegao od vlastite patnje što je u njih bila upisana, osjetivši olakšanje tek kada sam se našao s istočne strane ratne linije razdvajanja.

Nije više bilo ni malog dvorišnog parka ispred Sandrove zgrade, s visokim i od vjetra iskrivljenim stablima čempresa (sada je tu bio parking, odbojan i bezličan, kao da je onaj ko ga je projektovao obavio posao bez imalo želje da mu podari bilo šta što bi nadilazilo puku svrhovitost), a odozgo, s bivšeg balkona čika Duleta Njegomirovića, Sandrovog komšije, koji bi, obično ujutro i u večernje sate, propjevao zanosnim glasovima Duletovih ptica-ljubimica, sada me je posmatrala nepoznata žena blijedog lica i s očima kao presvučenim nekim mutnim, srebrnkastim sjajem – nezainteresirana svjedokinja moje nostalgije.

Bubamara

U to predratno vrijeme, koje je sada toliko daleko, a koje, na neki način, određuje naše živote i danas, fudbal je bio jedna od onih stvari koje su nas navodile da shvatimo zašto smo uopšte rođeni ili šta znači biti Mostarac i Jugosloven. I dok bi u stražnjem dvorištu moje bivše zgrade, po kojem su sada

bili raspoređeni kafanski stolovi i Carlsberg suncobrani, trajala utakmica, dok bismo svim silama nastojali da nadigramo protivnika, sve drugo bi nestajalo kao da uopšte ne postoji. Sandrova srčanost na fudbalskom igralištu za dlaku je nadilazila srčanost koju su pokazivali ostali dječaci. Bijes koji se danju nakupljao u njemu navečer je iskaljivao na tom komadu betona omeđenom limenim vratima garaža s jedne i otučenim ivičnjacima s preostale tri strane, udarajući loptu jače nego što je iko od nas umio, kao da se na taj način svetio životu ili kao da je lopta predstavljala okruglu opredmećenost njegove sudbine.

Sjećam se, na primjer, da je danima poslije čuvene *Veležove* utakmice s *Vitoshom*, na kojoj je Semir Tuče pogodio prečku iz slobodnog udarca s preko dvadeset pet metara, s umornim crvenilom na licu i upornošću koja nas je sve nervirala, iz najudaljenijih krajeva dvorišta – iz svog malog gumenog čamca koji je usamljen plutao preko okeana – pokušavao pogoditi crvenu liniju gola na zidu trafostanice.

Ponekad mi se činilo da je fudbal – jedna izlizana bubamara, s koje su davno nestali tragovi boje i koju je uvijek nosio sa sobom – predstavljao njegovo tajno izbavljenje, jedini krug u njegovom životu, i da bi bio sasvim izgubljen bez njega. Ponekad bi ga, bez nekog posebnog razloga, napucavao visoko u nebo i onda zapanjeno, kao u nekoj vrsti suzdržanog delirija, čekao da počne padati. Kao da je s njim, sa Sandrovom letećom bubamarom, i vrijeme odlazilo od nas i vraćalo nam se; život je bio beskonačan u tih nekoliko sekundi.

Tita mi, evo me plaćem

Često razmišljam o tome šta nas je zbližilo tih godina, zašto smo postali tako dobri prijatelji, ali jedino što mi pada na

pamet jeste da smo oba poticali iz, kako se to danas kaže, disfunkcionalnih porodica, iako o svojim roditeljima uopšte nismo razgovarali, niti smo tada imali pojma da su naše porodice disfunkcionalne. Za nas su bile onakve kakve su jedino i mogle biti, sve drugo bili su samo naše želje i snovi.

Sandro je živio s ocem i nenom, poslije i s očevom djevojkom, a na kraju i suprugom Zumretom, s kojom se baš i nije najbolje slagao. Njegova majka Svjetlana, nakon razvoda od oca, početkom osamdesetih vratila se u Banjaluku, kod roditelja – jednoga penzionisanog pukovnika Jugoslovenske narodne armije, nosioca brojnih ratnih odlikovanja, i njegove supruge, također partizanke, porijeklom iz Like, Sandrovih dede i babe. Posjećivao ju je na raspustima i o tim posjetama malo je govorio. Ne sjećam se, zapravo, niti jednog našeg razgovora na tu temu, niti se pak sjećam da sam nekada, u njegovom stanu ili sobi, naišao na neku njevu sliku. Mora da je bila jako lijepa, pisao sam na jednom mjestu u *Boji zemlje*, dvaput ljepša od svih ostalih, jer uz njegovog oca Slobodana samo je takva i pristajala.

S druge strane, i Sandro i ja pripadali smo generaciji takozvanih *dovršениh Jugoslovena*, koja je Titovu avnojevsku državnu tvorevinu – za šta su nas u školi intenzivno pripremali – trebala uvesti u novo doba, u 21. vijek, i nikada se, pa čak ni u godinama kada smo u očaju preživljavali njen užasavajući raspad, jedan dio nas nije prestao definirati s tom davno nestalom zemljom i njenom kulturom. Bili smo premladi da shvatimo kako se naše odrastanje odvijalo unutar jednoga vrlo ozbiljnog paradoksa – što je Jugoslavija dublje ulazila u naše identitete, što je više prožimala naša sopstva, to ju je u stvarnosti sve manje bilo – i za to neznanje platit ćemo najveću moguću cijenu.

Negdje početkom ljeta 1996, nakon što je avnojevska Jugoslavija već bila prešla u mit i postala neka vrsta ve-ce školjke u koju je svaki sroljo mogao da istrese svoja crijeva, kao kroz maglu se sjećam da sam sreo Sandra u tada još uvijek neobnovljenom predvorju zgrade mostarskog Narodnog pozorišta, na nečemu što je trebala biti moja maturska večer, a u stvari je bila samo još jedna žurka s jeftinom cugom i lošim ozvučenjem. Bio je to naš prvi susret u istočnom dijelu tada još uvijek podijeljenog grada i trajao je taman toliko da u nepodnošljivoj buci doboša, koja je odzvanjala pod nagorjelim svodovima opustjele ruševine poput vrata što mlataraju na vjetru, primijetim da su iz njegovih sitnih očiju počele da teku suze.

Tita mi, evo me plačem, rekao mi je s osmijehom nekoga ko je iznutra sav pokidan i te suze kao da su mi već tada željele saopštiti nešto što sam mnogo godina poslije i sam shvatio: onaj ko je jednom iskusio rat zna da, čak i ako ga uspijete preživjeti bez ijedne ogrebotine, život nastavljate sa sviješću o tome da on ostaje u vama, zauvijek, poput rane koja nikada neće zacijeliti.

Proročanstvo

Šta nas je to posmatralo iz prikrajka sve one godine našeg odrastanja na Aveniji? Gdje li je bilo sve to Zlo dok smo onog poslijepodneva jedan drugome šutirali penale? Odakle li su samo ispuzali demoni koji će ubrzo razoriti naše živote? U kojem je to času historija odlučila da posije sjeme naše budućnosti, prepune užasa i stradanja?

Iako ono što se događalo početkom devedesetih i danas zaokuplja pažnju historičara, sociologa, antropologa,

politikologa, pisaca, filozofa, psihologa, koji uglavnom – čast izuzecima! – u namjeri da opravdaju nedjela svojih nacionalnih vođa, smišljaju razne načine da ocrne tu davno nestalu zemlju, niko od njih još nije uspio da mi ponudi cjelovite odgovore na ova pitanja, niti da mi objasni šta je to u svemu što je uslijedilo poslije raspada Jugoslavije bilo vrijedno našega odrastanja ili samo jednoga izgubljenog ljudskog života.

Sjećam se da sam negdje krajem jeseni 1987, nakon nekoliko zaista posebnih mjeseci – *Veležu* je titula izmakla u posljednjem kolu jugoslovenske lige, očuh je kupio svoj prvi auto u životu, kuja koju smo prozvali Dona udomaćila se u našem naselju i ne sluteći koliko je za pse opasan život u uličicama oko Tržnice, dok je na školskom turniru naš razred stigao do finala – prvi puta čuo da bi se Jugoslavija mogla raspasti i da bi moglo biti rata. Ante, moj drug iz razreda, još jedno od one tihe i introvertne djece, poput Sandra i mene, toliko povučen i miran da je više bio nalik biljci nego nekome ko je u cvatu djetinjstva, o tome je na velikom odmoru govorio s takvim uvjerenjem da nam je zvučalo kao neizbježna istina. I dok smo Sandro i ja zbunjeno gledali jedan drugoga, kao da smo i čuli i nismo čuli Antine riječi, Sergej se odmah obrušio na Antu kao da je svu svoju snagu, sav svoj višak kilograma, kojeg je imao u izobilju, uspio akumulirati u glas i premda mu je argumentacija bila siromašna i sastavljena uglavnom od psovki, natjerao ga da najprije umekša – Pa nisam tako mislio! Izvini, ali nisi me dobro shvatio! – a potom i potpuno povuče svoju, kako nam se tada činilo, besmisleni tvrdnju. Poslije se poput heroja šepurio po razredu, kao da je on lično spasio Jugoslaviju od raspada koji joj je prijetio tog poslijepodneva, na velikom odmoru, dok smo se davili lepinjama namočenim u vodenasti sos, a koje smo, ne sjećam se više zašto, zvali umakom.

Raspad

Kada se, ispunjavajući Antino proročanstvo, Jugoslavija zaista počela raspadati nekoliko godina poslije, proces njene razgradnje nije se odvijao samo u prostoru fizičke zbilje nego i u svakome od nas pojedinačno, i taj unutarnji raspad, za većinu mojih prijatelja, za Sandra pogotovo, nije bio nimalo manje strašan. Jedne prilike priznao mi je da se u to vrijeme borio s nimalo ugodnim osjećanjem vlastite rascijepljenosti, kao da su dva dijela njegove ličnosti, banjalučki i mostarski, odjednom prestali da budu u kontaktu jedan s drugim na isti način na koji to u stvarnosti nisu bili njegovi otac i majka.

I zaista, sjećam se da sam ga u jesen 1991, nakon što smo završili osnovnu školu i nakon što su nam se putevi razdvojili na duže vrijeme – on je upisao saobraćajnu, a ja mašinsku tehniku – znao ponekad sresti kako luta ulicama, kao da traži put do nekog iscjeljujućeg, još neotkrivenog kutka grada u kojemu bi mogao da spoji svoje rastavljene dijelove. Izgledao mi je toliko odsutan i toliko zanesen da sam siguran kako uopšte nije primijećivao da u vremenu, u kojem je započinjao jedan sasvim novi historijski ciklus, čiji će točkovi ubrzo preći i preko naših života, nije bio jedini čiji je identitet pucao po šavovima.

Srbin

Za većinu nas je sve to sranje sa Srbima, Hrvatima i Muslimanima zvanično započelo onoga dana kada su nam u školi podijelili formulare u koje je trebalo upisati lične podatke.

Ime, prezime, matični broj i nacionalnost. Sandro je, sjećam se, neko vrijeme gledao u prazna polja ispred sebe, i onda, prije nego što se pokolebao, prije nego što je uspio da se o svemu raspita kod Sergeja, Ante ili mene, prije nego što mu je uopšte palo na pamet da o tome prethodno razgovara sa Salihom i Bobom, podigao ruku i upitao drugaricu nastavnicu Šazu zna li možda ona šta bi on mogao biti po nacionalnosti.

Omalena nastavnica srpskohrvatskog, s bublom uvijek svježe ofarbane crvene kose na glavi, čiji je koncept kontrole časa počivao na proizvodnji ogromnih količina dosade, hodala je s kraja na kraj učionice držeći ruke na leđima, kao da u njima nešto krije, a onda se iznenada zaustavila pored naše klupe.

Kako ti se zove otac, upitala ga je onim svojim bezbojnim, piskutavim glasom, lišenim bilo čega što bi u nama moglo probuditi makar i mrvu znatiželje prema lekcijama iz gramatike i književnosti.

Slobodan, odgovorio je.

A majka?

Svjetlana.

Onda si ti Srbin, zaključila je Šaza liznuvši svoje tanke, nakarminane usne i produžila dalje, obasipajući nas gomilom značajnih informacija o važnosti ankete.

Miris umaka

Bilježeći ove davne događaje u jesen 2021. godine, polako uviđam da moja sjećanja nisu cjelovita, da jure od mjesta do mjesta, preskačući velike svežnjeve vremena i ostavljajući mnoštvo rupa između, s logikom koja ponekad ni meni nije posve jasna. Otud mi se nameće jedno sjećanje iz rata,

tamo negdje krajem ljeta 1993. godine, kada sam se spletom okolnosti zatekao na križanju Titove i ulice Ivana Krndelja, na malom trgu u blizini autobuske stanice, s kojeg su dvojica vojnika pokušavali da izvuku ranjenog mladića iz snajperske paljbe. Gladan kao vuk, stajao sam pod nagorjelim svodom razorene kuće i jednim okom posmatrao mladićevu borbu za život, a drugim lepinju u najlonskoj vrećici koju, iako ranjen, nije ispuštao iz ruku. Poslije su stigla još tri vojnika i jedan od njih – držanjem najautoritativniji, sa šljemom ispod kojeg je virio masivan, kvrgav nos i u prsluku punom borbene opreme – rekao je mladiću da mora zaustaviti krvarenje ako želi preživjeti do prvog mraka, jer ga do tada neće uspjeti izvući.

Mladić, koji je bio pogođen u ruku i koji je sjedio leđima naslonjen na olupinu crvenog kamiona prevrnutog nasred raskrsnice, upitao ga je kako da to uradi. Vojnik je kratko razmišljao, a potom je rekao da odmah skine majicu, razdere je zubima i zdravom rukom privije je na ranu i stegne najčvršće što može. Mladić je trenutak gledao u majicu, kao da se dvoumio da li da je rascijepa ili da rizikuje da iskrvari, a onda je, smetenim kretnjama i u panici, uradio onako kako mu je naloženo. Mogao sam da čujem njegove jauke i da isto tako vidim nevjericu na licima vojnika kada god bi okrenuli glave od raskrsnice, kao da su i sami sumnjali da će se mladić izvući.

Odjednom sam postao svjestan da sam iza sebe, možda i zauvijek, ostavio svaki oblik normalnog života i da tu, u istočnom dijelu Mostara, gdje sam stigao zahvaljujući očuhovoj nesebičnoj žrtvi – ustupio mi je mjesto u humanitarnom konvoju, koji je u jeku zahuktalog rata, pod pratnjom mirovnih snaga, prevezio Mostarce s jedne na drugu stranu grada – nisam više bio ljudsko biće, već apstraktna jedinka

svedena na svoje nacionalno porijeklo, čije je samo postojanje bilo smetnja suludim, velikohrvatskim i velikosrpskim ratnim planovima. Kao da je cijelo vrijeme moga odrastanja postojala neka sinhronizovana stvarnost koje nisam bio svjestan, neka druga, paralelna Jugoslavija u kojoj je sve bilo drukčije od onoga kako sam mislio da jeste, Jugoslavija u kojoj su naše pojedinačne sudbine bile neraskidivo povezane ne sa nama samima, nego sa sudbinama naroda kojima smo barem formalno pripadali.

U iščekivanju mraka, sjećam se, počela je da pada kiša, prva nakon dugo vremena, sipila je po mom licu, po ušima i kosi, sasvim nježno, kao da me je prepoznala. Sjećam se i neke žene koja je cijelo vrijeme držala dlan na ustima i njenih oštrih, prigušenih jecaja. Zatvorio sam oči, ali glad je i dalje bila tu, u meni, proždírala me svojim ogromnim, razjapljenim čeljustima. Neko je razgovarao u ruševini iza mojih leđa. Uvukao sam se dublje pod nagorjele arkade i mislio na umak koji smo nekada jeli na velikom odmoru, na svjež, podveleški kajmak s Tržnice, mislio sam na gladnu majku i dvojicu polubraće koji su u maloj pločari u predgrađu čekali da se vratim, mislio sam na mladićevu kesu s lepinjom unutra, na njenu hrskavu koru, na njenu teksturu, gustu, toplu i mekanu poput ovčijeg runa, mislio sam i na džamiju u Crnićima, selu moga dede, jedinu koju sam do tada poznavao iznutra, mislio sam na ulice u zapadnom dijelu grada, na svoju djevojku, Hrvaticu, i na hrvatskog vojnika koji je iz ruševina Srednje mašinske škole – možda čak iz neke od učionica u kojima sam slušao nastavu – snajperskim hicima pokušavao dokrajčiti ranjenog mladića.

Desetak godina poslije Sandro me je, sasvim slučajno, upoznao s njim; zvao se Asmir i ispostavilo se da je bio sin njegove tetke Alise. U dugom i alkoholom zamućenom

razgovoru koji smo vodili jedne ljetne večeri na terasi Bobinog restorana u Starom gradu čudili smo se, satima, isprepletenosti ljudskih sudbina, događaja, mjesta, priča i identiteta, složivši se, u zanosu tog nevjerovatnog otkrića, da su odveć gusto tkane stvari koje čine naše živote. U jednome trenutku, kada nas je konobar upozorio da je sat već otkucao ponoć, Asmir mi je priznao da se ne sjeća lepinje koju je imao kod sebe onoga dana kada je ranjen. Metak koji je prošao kroz nadlakticu kao da je ostavio rupu u njegovom sjećanju, nije pamtio ništa osim da se nedugo nakon ranjavanja onesvijestio i da se probudio u ratnoj bolnici, u zgradi Higijenskog zavoda.

Ja tu lepinju ne samo da sam vidio nego sam mogao osjetiti i njen miris, rekao sam. Kao da je bio sa mnom tog ratnog poslijepodneva, Sandro je kimnuo glavom, dajući mi za pravo. Ako bih s raspadom Jugoslavije mogao povezati neki specifičan miris, prosvijetlio nas je nakon kraćeg razmišljanja, onda je to, u mom slučaju, miris lepinje namočene u umak. Miris umaka.